

נחושתן

מים ראשונים: נחש הנחושת שעשה משה וביטל חזקיהו המלך הוא נושא רחב ונכבד ולפיכך חלקנו אותו לשניים: דף מקדים בפרשה זו בשם נחש הנחושת מוקדש למעשה משה, ואילו דף זה מוקדש למעשה חזקיהו, שנתן לו את שמו נחושתן.

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה עֲשֵׂה לְךָ שָׂרָף וְשִׂים אֹתוֹ עַל נֹס וְהָיָה כָּל הַנְּשׂוּף וְרָאָה אֹתוֹ וְחָי: וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה נַחֲשׁ נְחֹשֶׁת וַיִּשְׁמְהוּ עַל הַנֹּס וְהָיָה אִם נִשְׂף הַנְּחֹשׁ אֶת אִישׁ וְהִבִּיט אֶל נַחֲשׁ הַנְּחֹשֶׁת וְחָי: (במדבר כא ט).

הוא הסיר את הבמות וספר את המצבת ... וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה ... ויקרא לו נחשפתן: (מלכים ב יח ד).

רש"י מלכים ב יח ד – לשון ביזיון

"ויקרא לו נחושתן" – לשון בזיון כלומר מה צורך בזה אינו אלא נחש נחושת.³

מסכת פסחים פרק ד משנה ט – הודו חכמים במעשה זה

ששה דברים עשה חזקיה המלך, על שלשה הודו לו ועל שלשה לא הודו לו. גירר עצמות אביו על מטה של חבלים והודו לו. כיתת נחש הנחושת והודו לו. גנז ספר רפואות והודו לו. על שלשה לא הודו לו: קיצץ דלתות של היכל ושיגרן למלך אשור ולא הודו לו, סתם מי גיחון העליון ולא הודו לו, עיבר ניסן בניסן ולא הודו לו.⁴

מסכת עבודה זרה דף מד עמוד א – נחש הנחושת יה עבודה זרה?

אמר להן רבי יוסי: והלא כבר נאמר: "וכתת נחש נחושת אשר עשה משה!" אמרו לו: משם ראייה? הרי הוא אומר: "וויאמר ה' אל משה עשה לך שרף" – לך – משלך, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו. והתם בדין הוא דכתותי לא הוה צריך, אלא כיון דחזא דקא טעו ישראל בתריה, עמד וכיתתו.⁵

¹ הכל במצוות הקב"ה. וכיצד עשה משה נחש זה? "זרקו לאור ועמד", מסביר מדרש במדבר רבה יט כג. ומה אירע לנחש נחושת זה אחר כך? האם שימש הלאה כמעין רפואה לדורות? מסתבר שיש המשך לנחש זה בתולדות עם ישראל, ועל כך בדף זה. ואם נלך אחורה, נראה שלמשה כבר היה מפגש עם נחש בתחילת שליחותו הוא המטה שנהפך לנחש, שבתחילה משה פחד ממנו, ככתוב: "וַיְהִי לְנַחֲשׁ וַיִּנְס מֹשֶׁה מִפְּנֵי" (שמות פרק ד פסוק ג). שם נס משה מפני הנחש וכעת הוא מעלה אותו על נס.

² מדובר בחזקיהו מלך יהודה, ככתוב שם: "וַיְהִי בְשָׁנַת שְׁלֹשׁ לְהוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל מֶלֶךְ חֻזְקִיָּה בֶן אֲחָז מֶלֶךְ יְהוּדָה ... וַיַּעַשׂ הַיִּשָּׂרָאֵל כְּכָל אֲשֶׁר עָשָׂה דָּוִד אָבִיו: הוּא הִסִּיר אֶת הַבְּמוֹת וְשִׁבַּר אֶת הַמִּצְבֹּת וְכָרַת אֶת הָאֲשֵׁרָה וְכָתַת נַחֲשׁ הַנְּחֹשֶׁת אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה כִּי עָד הַיָּמִים הַהֵמָּה הָיוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מְקַטְרִים לוֹ וַיִּקְרָא לוֹ נַחֲשֶׁתָן". וזה אגב מהמקרים הנדירים במקרא של סיפור שמתחיל בתורה ויש לו המשך ואף סיום בנ"ך. (בדומה לשבטי עבר הירדן המזרחי. לא אזכורים היסטוריים כיציאת מצרים למשל. הפטרת השבת גם?). במקבילה בספר דברי הימים (ב פרק טז) לא מוזכר כיתת נחש הנחושת ע"י חזקיהו. מוזכרים שם במות ומזבח, טומאה ונדה שהוציאו מן ההיכל, מהקודש, אבל לא נחש הנחושת. על עשיית נחש הנחושת ע"י משה, ראו דברינו נחש הנחושת בפרשה זו. שם ניסינו להסביר את מעשהו של משה. הפעם נרצה לדון בגלגוליו של נחש הנחושת שעשה משה, שכאן אנו למדים ששרד שנים רבות ושימש מה ששימש, ובא חזקיהו ונתן לו את השם נחושתן, ומכתת אותו ומעביר מן העולם. מדוע עשה זאת? מדוע לא עשו זאת מלכים צדיקים שקדמו לו דוגמת דוד, שלמה, "אסא יהושפט ושאר הצדיקים" (ראו פסיקתא זוטרתא להלן). האין הוא מוציא בכך לעז על משה? האם הפך נחש הנחושת במרוצת הדורות לעבודה זרה?

³ ראו גם פירוש רד"ק שם: "ויקרא לו נחושתן – דרך בזיון כלומר אינו אלא נחושת, מה כח יש בו להרע ולהטיב? בעת שכתתו קרא לו, כן אמר להם לישראל: איך יעלה בלב אדם כי זה יועיל, כי אינו אלא נחושת. ותוספת הנ"ן להקטינו כמ"ד האמינו ו"ו נ"ן אישון שבתון". חזקיהו לא רק מסלק וכותת את נחש הנחושת שעשה משה, אלא גם מבזה אותו. האם היו כאן שני שלבים? תחילה ביזה וניסה להמעיט מכוחו וכשראה שזה לא עוזר והעם ממשיך לנהות אחריו, ביער והשמיד? או שמא לאחר שהשמיד אותו קרא לו בשם גנאי על מנת שלא יזכר לטוב (רד"ק אומר שהשם והביטול היו ביחד). כך או כך, העימות של מעשה חזקיהו מול משה, רק מתחזק. ושאלתנו בעינה עומדת: מדוע עשה זאת? האם אין בכך ביקורת והטלת פגם במעשה משה, ולוא בדיעבד?

⁴ להסבר כל שישה דברים אלה, ראו פירוש קהתי במשנה שם וכן בגמרא פסחים נו ע"א (וכן ברכות י ע"ב), ברש"י ושטיינזלץ שם. ראו גם אבות דרבי נתן נוסח א פרק ב, על "עשו סייג לתורה" (דברינו בדפים המיוחדים), שם נמנים ארבעה דברים חיוביים שעשה חזקיהו: "יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גנז ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחושת והסכימה דעתו לדעת המקום ... והסיר את הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום ... סתם מי גיחון והסכימה דעתו לדעת המקום". אחרי כל ההסברים שהבאנו להצדקת מעשהו של משה בדברינו נחש הנחושת, בא חזקיהו ומכתת את נחש הנחושת של משה, מכוון בכך לדעת המקום וחכמים מודים לו. האין בכך חוסר הסכמה וחוסר הודאה, בדיעבד, עם מעשהו של משה? ראו איך הפסוק במלכים מזכיר את נחש הנחושת בנשימה אחת עם הבמות והאשרה (ראו גמרא ע"ז להלן).

⁵ שיטת ר' יוסי (במשנה שם) היא שאפשר לבטל עבודה זרה ע"י שחיקה זרייה לרוח ואין חובה להוליכה לים המלח. חכמים אוסרים, שמא יינה מכן, למשל כזבל לשדהו. ר' יוסי מביא ראייה לשיטתו מנחש הנחושת שחזקיהו כתת. תשובת חכמים החולקים עליו

רלב"ג מלכים ב פרק כה פסוק ל – מבחן התוצאה⁶

... העשירי, הוא להודיע כי מה שימשך ממנו רע, אף ע"פ שכוון לתכלית טוב, ראוי להרחיקו. ואע"פ שסודר עניינו על יד השלם שבאנשים. וכל שכן כשהיה מביא לעבוד עבודת אלילים. הלא תראה כי נחש הנחשת שנעשה במצות השם יתברך על יד משה רבינו להציל הנשוכים כשיראו אותו, כתת אותו חזקיהו בראותו שהיו ישראל טועים אחריו.⁷

מסכת חולין דף ו עמוד ב – מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו

העיד רבי יהושע בן זרוז בן חמיו של רבי מאיר לפני רבי, על ר' מאיר שאכל עלה של ירק בבית שאן, והתיר רבי את בית שאן כולה על ידו.⁸ חָבְרו עליו אחיו ובית אביו, אמרו לו: מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהוג בו היתר? דרש להן מקרא זה: "וכתת נחש הנחשת אשר עשה משה כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשת" (מלכים ב יח ד). אפשר בא אסא ולא ביערו, בא יהושפט ולא ביערו? והלא כל עבודה זרה שבעולם אסא ויהושפט ביערו! אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, אף אני מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו.⁹ מכאן, לתלמיד חכם שאמר דבר הלכה, שאין מזיחין אותו, ואמרי לה: אין מזיחין אותו, ואמרי לה: אין מזיחין אותו.¹⁰

תוספות מסכת שבת דף נו עמוד ב – מדוע לא בערו את נחש הנחשת קודם

לא שייך למימר הכא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו כדאמר בפרק קמא דחולין (דף ז) גבי נחש נחשת שביער חזקיהו. דהתם לא ביערוהו אבותיו שהיו יראים לבערו לפי שעשאו משה על פי הדבור, אבל הכא למה היו מניחים מלבערם?¹¹

היא שאין להביא ראיה מנחש הנחשת, משום שנחש הנחשת לא היה עבודה זרה. מדוע? משום שמה עשה אותו ולא בני ישראל ו' אין אדם אוסר דבר שאינו שלו" (היינו, גם אם מישהו מבני ישראל התכוון לעבודה זרה כאשר הביט בנחש, אין הוא יכול להפוך אותו לעבודה זרה משום שאינו שלו, הוא חפץ פרטי של משה). מכאן משתמע שבעצם מהות העניין, בוודאי באופן בו עבדו אותו הנוהים אחריו, היה בנחש הנחשת משום עבודה זרה בפועל, או לפחות חשש כזה. אלא שבגדרי ההלכה המדוקדקים לא הייתה זו עבודה זרה דה-יורה משום שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו ולא היה צריך לכתות אותו. במקבילה בירושלמי עבודה זרה פרק ג הלכה ג וכן בתוספתא, עבודה זרה פרק ג הלכה יט, הלשון קצת אחרת: "אמר להן ר' יוסי: הרי הוא אומר: וכתת נחש הנחשת אשר עשה משה וכו'. אמרו לו: וכי עבודה זרה היא? והלא משה רבינו עשאו! מלמד שטעו ישראל אחריו עד שבא חזקיהו וגזרו". נראה שיש כאן אמירה קטגורית שמה שמה עשה, לא ייתכן שיהיה עבודה זרה, מה עוד שזה היה בציווי הקב"ה. אבל בני ישראל אכן טעו אחריו, אם לא בדורו של משה, אז בדורות הבאים. נראה ששוב ושוב אנו חוזרים לדברי הרמב"ם בתחילת הלכות עבודה זרה על טעותו של דור אנוש שהתחילו בהמרת האמונה הטהורה בצורך באמצעים ומתווכים. ראו עוד במים האחרונים.

⁶ פירוש זה של רלב"ג (רבי לוי בן גרשום, פרובאנס, מאה 13-14) הוא על הפסוק האחרון של ספר מלכים החותם את תקופת בית ראשון. בדברי סיכום אלה, מונה רלב"ג עשר סיבות ל"תועלות המגיעות מאלו הסיפורים", היינו ללקח ולמוסר השכל מספר מלכים וספרים אחרים בתנ"ך המספרים לנו את תולדות בית ראשון. למה חשוב ללמוד היסטוריה ותולדות עמנו.

⁷ אחת מה"תועלות המגיעות מאלו הסיפורים", אחד הלקחים החשובים שבשבילם נכתב ספר מלכים (וספרי נ"ך אחרים) הוא מה שמכנים היום "מבחן התוצאה". כל מעשה נמדד, בסופו של דבר, בתוצאותיו. גם דבר שכוונתו לטוב והותקן ע"י "השלם שבאנשים", אם תוצאותיו הם מעשים רעים, בפרט עבודה זרה, הוא מעשה שלילי שיש לבטלו. וההוכחה היא מנחש הנחשת שעשה משה ("השלם באנשים") שסופו שהפך לעבודה אלילים. ומי לנו גדול ממה! אגב, בהקשר לנושא של המסרים הנלמדים מספרי הנביאים והכתובים (נ"ך) וסיבת כתיבתם, ראו מסכת נדרים כב ע"ב: "אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע בלבד, שערכה של ארץ ישראל הוא". לכתחילה, באידיאל, מוסר התורה הוא מספיק ואין צורך בנביאים ובכתובים. אבל אנו יודעים שיהדות ללא נביאים וכתובים (וללא מדרשים עליהם!), איננה אותו הדבר. ומקום הניחה התורה לנביאים ולכתובים להתגדר בו – ביטוי חשוב שנראה להלן. ראו כל המשך המדרשים שלהלן.

⁸ הנושא שנדון כאן הוא מעמד אזור בית שאן (עמק בית שאן) לגבי שביעית. רבי, רצה להתיר אזור זה, כדין חוץ לארץ, שיהיה מותר לגדל בו בשנת השמיטה ולאכול מפירותיו בלי קדושת ודיני שביעית. אבל חכמים חלקו עליו "ולא הוה מסתייעא מילתא". ראו המשך הסוגיה בגמרא שם לגבי קדושת הארץ וגבולותיה בימי בית שני.

⁹ ראו דבריו הנפלאים של רש"י שם בגמרא: "מקום הניחו - כשיבואו בנינו אחרינו אם לא ימצאו מה לתקן במה יגדל שמם?". ומטיבי לכת יעיינו במקבילה בירושלמי מסכת דמאי פרק ב הלכה א, שם הסיימת היא: "וכי לא עמד צדיק ממש עד חזקיהו להעבירו? אלא אותה עטרה הניח לו הקב"ה להתעטר בה, ואנו העטרה הזאת הניח הקב"ה לנו להתעטר בה".

¹⁰ רבי שמבקש להתיר את אזור בית שאן בשביעית, מסתמך על נחש הנחשת שכתת חזקיהו! מה הקשר? מה גם שזה לאיסור (חזקיהו) וזה להתיר (שביעית)! נראה שהרעיון הוא מקור הסמכות והמשכיות הדורות. הכלל של "הניחו מקום להתגדר בו", בין לאיסור ובין להתיר, מבוסס על כך שמה שאנחנו עושים, כבר היה במחשבה של הראשונים ובעצם הסכימו לעשות כך עוד לפנינו ואנו איננו אלא ממשיכים את קו מחשבתם ומבצעים בפועל את מה שגם הם חשבו לנכון ומשום מה לא עשו. הכל לפי צרכי הדור והשעה. ראו כלל זה גם במכילתא דרשב"י שמות פרק יח פסוק יז, בהסבר מדוע יתרו הוא שזכה ללמד את עם ישראל את מערכת בתי הדין והשופטים: "חביב הוא יתרו שניתן לו מקום להתגדר בו - זה מנוי זקנים". ראו גם יומא עמוד א. ראו ביטוי דומה בנושא הגדולה שנשאר לבנינו: "הבאים אחרין בהמה ירעו?" (מגילה כח א). ועד כאן מקומו להתגדר בנושא "להתגדר בו".

¹¹ נסביר. פירוש תוספות זה הוא על הגמרא במסכת שבת נו ע"ב שם גם מוזכרים אסא, יהושפט ויאשיהו כמלכים צדיקים שביערו עבודה זרה שהייתה אז ביהודה, ואין שם אזכור של חזקיהו שכיתת את נחש הנחשת. ההשוואה שם היא של מעשי אותם מלכים צדיקים עם שלמה שבנה בסוף ימיו במה לכמוש שיקוף מואב ולעשתורת שיקוף הצידונים (מלכים א יא ז) והם ביערו גם דברים

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק יז – זה בדורו וזה בדורו

וכן מצינו כי חזקיהו מלך יהודה כיתת נחש הנחושת אשר עשה משה – "כי בעוד הימים ההם היו ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחושתן" (מלכים ב יח ד). ראה משה תיקנו להיות לאות בישראל לזכור נסי אלהינו.¹² וכל השנים שעברו מימות משה ועד חזקיהו לא כיתתו אדם לא מלך ולא נביא עד שבא חזקיהו. וכמה ביערו אסא ויהושפט ושאר הצדיקים, מבערי האשרות והבעלים, איך לא כיתתו זה הנחש?¹³ ועוד, כמה עתידות אמר משה רבינו ולא היה יודע כי ישראל עתידין להקטיר לו? ולמה הניחו להיות מכשול לישראל?¹⁴ אלא כך דרך העולם, זה בדורו, וזה בדורו, וכולן המשרתים את אלוהינו באמת נקראים עבדיו. ואין דור אחד יכול לתקן כל הדורות, אלא בכל דור ודור שרי ישראל מודיעין לעם ה' דרך ה' ומתקנין ומחדשין ומוסיפין על הראשונים על דרך עבודת אלוהינו.¹⁵

שכל טוב (בובר) בראשית פרק יז – יכולים חכמי הדורות לחדש תיקון

ואפילו בימי הנביאים לא הלכו אלא אחר קידוש בית דין, שנאמר: "החודש הזה לכם ראש חדשים" (שמות יב ב) - כזה ראה וקדש. שאין הדבר תלוי בראיית לבנה, אלא בקידוש בית דין על פי חשבון, שיהיו בית דין מעיינין ואומרים: מקודש מקודש החודש. וכתוב: "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגינו". "כי חוק לישראל הוא" (תהלים פא ד) - תחילה, ואח"כ "משפט לאלוהי יעקב" (שם). וכתוב: "זאת עולת חדש בחדשו" (במדבר כח יד), בחידוש קבועו בין נראה ובין לא נראה מקריבין קרבנו בזמן קבועו. אפס כי אם לא נראה בזמנו, דקיימא לן כר' אלעזר בר צדוק.¹⁶ ובישראל מקדשין את המועדות אפילו שוגגין אפילו טועין הרי הן קדושין וקבועין.¹⁷ ואין אדם יכול לומר: במה דברים אמורים, בנביאים הראשונים כגון משה ואהרן יהושע והזקנים והנביאים, אבל בדורות האחרונים אין יכולין לחדש תיקון. שהרי הוא אומר: "ה' אשר עשה את משה ואת אהרן" (ש"א יב ו), ומצינו שחזקיהו כתת נחש הנחושת אשר עשה משה, ואנשי כנסת הגדולה הוסיפו שלישית השקל על מחצית השקל אשר צוה ה' את משה, ואלמלא שקשה להאריך בדברים, יש לגדור מן התורה, ומן התלמוד, שיכולין חכמי הדורות ויודעי השם לחדש תיקון לפי הנראה להם.¹⁸

אלה (זה נושא אחר שקשור בשאלה אם שלמה חטא או לא). השאלה כאן היא מדוע באמת לא ביערו מלכים צדיקים אלה גם את נחש הנחושת ולא התגדרו במעשה זה (כפי שהגמרא אומרת על חזקיהו)? התשובה היא שכלפי נחש הנחושת שעשה משה "על פי הדיבור" היה למלכים אלה יראת כבוד ולא ראו לערוך השוואה בינו ובין שאר עבודה זרה. ראו דברי תוספות אלה גם על הדף בגמרא חולין ז ע"א ה"ל. פירוש זה מגונן על אסא, יהושפט ויאשיהו שלא כיתתו את נחש הנחושת, ובה בעת מעצים את מעשהו של חזקיהו שלא נשא פנים גם למשה. צאצאיו של משה עבדו עבודה זרה (דברינו **פסל מיכה**), מעשיו בדומה. ולהלן נראה תשובה אחרת לשאלת התוספות מדוע אסא, יהושפט ויאשיהו לא כיתתו את נחש הנחושת שעשה משה כשראו שהעם נוהים אחריו.¹² כוונת משה המקורית כשעשה את הנחש הייתה לטובה, לזכור את ניסי הקב"ה. וזה כמובן משחק מילים על דברי התורה: "ושים אותו על נס" (במדבר כא ח).

כמה עבודה זרה שביערו מלכים צדיקים אלה.¹³ משה רבנו לא יכול "להסתתר" מאחרי טיעונים הלכתיים, כגון: "אין אדם אוסר דבר שאינו שלו" וכיוב'. זה ענין לבעלי תריסין הדנים בהלכות עבודה זרה. השאלה היא, כיצד לא ראה משה שדבר זה יכול לגרום לנהייה אחרי עבודה זרה? מי שמתנבא קדימה: " ... וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנְהוּ אַחֲרַי אֱלֹהֵי נֹכַח הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָּא שָׁמָּה בְּקִרְבוֹ וְעִזְבֵנִי וְהִפְרֹת בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ" (דברים לא טז), צריך היה לראות זאת מראש ולהסיר מכשול!¹⁴

מצאנו מקומות רבים בהם באים נביאים וחכמים ומתקנים ומשנים מדברי משה. ראו למשל סוף מסכת מכות (דף כד ע"ב): "ארבע גזירות גזר משה רבינו על ישראל, באו ארבעה נביאים ובטלום". אבל כאן, התיקון הוא ביטול מעשה שעשה משה, לא גזרה שגזר ונביאים המתקנים. כאן זה דבר פסי, דמות ופסל, שעשה משה שכל כך טרחנו להסבירו ובא חזקיהו ומכתת אותו יחד עם הבמות והאשרה, הנידה והטומאה! ועדיין יש צד שווה. נראה שכל הדוגמאות האלה לא באו להמעיט מערכו של משה אלא להגדיל כח חכמי הדור ולהגדיל שמם, כפי שאומר רש"י. ואולי נוכל לומר שמשה טמן ניסיונות לחכמי כל דור, לראות אם יהיה בהם הכח לשנות ולתקן גם דברים שהוא עשה, כאשר הם באמת לתקנת הציבור והדור. (וגם יבוא לבית המדרש ולא יבין על מה הם סחים, מנחות כט ע"ב).¹⁵

כוונתו למשנה במסכת ראש השנה פרק ב משנה ז: " ... בין שנראה בזמנו בין שלא נראה בזמנו מקדשין אותו. ר' אלעזר בר צדוק אומר: אם לא נראה בזמנו אין מקדשין אותו שכבר קדשוהו שמים".¹⁶

עד כאן דבריו באשר לקידוש החודש שהיה כבר בזמן קדום עפ"י חשבון הלוח ולא מפי עדים. ראו שיטה זו גם בפירוש רבנו חננאל: "קביעות החדשים אינה אלא על פי החשבון לא על פי ראיית הלבנה ... עיקר המצוה בכתוב עפ"י חשבון", מובא בדברינו **החודש הזה לכם** בשבת החודש. ויש להלום דברים אלה עם המשנה והגמרא במסכת ראש השנה ועם התפתחות הלוח העברי כפי שמקובל לחשוב. וצ"ע.¹⁷

ומנין לחכמי הדורות כח זה? מהתורה עצמה שאסרה דברים לדור מסוים וחזרה והתירה (וכאן משה "מתיר" וחזקיהו חוזר ואוסר). ראו דברי ספר העקרים (מאמר שלישי פרק טז) שהבאנו בדברינו **ולא יזבחו עוד לשעירים** בפרשת אחרי מות: "ואף אנו נאמר כי מה המונע שלא נאמר שתבוא דת אלהית מתרת קצת אסורים, כמו חלב ודם ושחוטין חוץ, שנאסרו מתחילה כשיצאו ממצרים לפי שהיו שטופים בעבודת השדים והיו אוכלין על הדם ואוכלין החלב והדם, כמו שאמר הכתוב בשחוטין חוץ ולא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם (ויקרא י"ז א)". ואחר שנשתכח ענין אותה עבודה מן העולם ושבו כולם לעבוד את השם יתברך

ויכוח מים חיים הקדמה – נחש הנחשת בוויכוח הלכתי, פולין מאה ה' 16¹⁹

ולפי דעתי לא לחנם נזרקה בפי החכם החסיד המחבר ז"ל לקרא את שם הספר הזה תורת חטאת, אשר נשיא הדור כמוהו חטא בעט לשונו - חטא קל לא לו רק לאשמת העם, שיאמרו האח מצאנו לנו מורה צדק כנפשינו וכרצוננו אשר פרק מעלינו עול המשא הגדולה אשר השתרג ועלה על צווארינו מן החומרות והפרישות יתירות שהעמיסו עלינו חכמי כל דור ודור עד היום הזה באיסורי מאכלות כי עתה הרחיב לנו הרב המחבר ז"ל, ... ואחשוב שזה דומה אל נחש הנחשת שעשה אדונינו משה על פי ה' לתועלת האדם הנשודך אשר הביט אליו וחי. עם כל זאת, אחר שטעו אחריו, עמד חזקיה מלך יהודה וכתת אותו ולא נמלך עליו תחילה ... ולבסוף הודו לו שיפה עשה שכתת אותו ושלא נמלך עליו תחילה, כך מעשה ספר תורת חטאת אשר עשה מש"ה לעיני כל ישראל לכבוד קונו ולתועלת הנמשך ממנו.²⁰

אגדת בראשית (בובר) פרק יא – חוסר אמונה בקב"ה²¹

... כשחטאו ישראל שלח עליהם נחשים שרפים. כשצעקו אל משה אמר לו הקב"ה: "עשה לך שרף" – וייעש משה נחש נחושת" (במדבר כא ח ט). וכך היה עומד נחש הנחושת. כל זמן שאדם נישך היה מסתכל בו ומתרפא. עד שעמד חזקיה וראה את ישראל זונים אחריו. אמר: עכשיו כל מי שהוא צריך להתרפאות יהא הולך אצל זה ומניח את הקב"ה! העבירו, שנאמר: "וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה" (מלכים ב יח ד). התחילו לומר: מה אתה עושה? מה שהתקין משה את סותר? אמר להן: כל מי שצריך להתרפאות יסתכל בקב"ה ויתרפא, שנאמר: "הביטו אליו ונהרו ופניהם אל יחפרו" (תהלים לד ו). וכן הוא אומר: "בה' אלהי ישראל בטח ואחריו לא היה כמוהו" (מלכים ב יח ה).²²

מסכת פסחים פרק ד משנה ט – חזקיה גם גזז ספר רפואות

ששה דברים עשה חזקיה המלך, על שלושה הודו לו ועל שלושה לא הודו לו. גירר עצמות אביו על מטה של חבלים והודו לו. כיתת נחש הנחושת והודו לו. גזז ספר רפואות והודו לו.²³

ובטל טעם האסור". ראו שם וגם בתחילת הספר בדבריו על התורה המתחדשת. וראו דברינו [אסרתי לך התרתי לך](#) בפרשת ראה וכן מה [שתלמיד עתיד לחדש](#) בפרשת עקב.

¹⁹ נסטה מעט מפרשת השבוע אל עולם ההלכה והפסיקה של מאה 16 פולין.

²⁰ בספר [ויכוח מים חיים](#) תוקף הרב חיים בן בצלאל מפרידבורג (אחיו של המהר"ל, מאה 16 פולין) את הרמ"א (ר' משה איסרליש מחבר 'המפה' על השולחן ערוך, דרכי משה, שו"ת הרמ"א ועוד) על ספרו תורת החטאת. ההתנגדות הייתה לכתובת ספרי הלכה נגישים לכל והחשש שבעקבות זה יפסקו 'בעלי הבתים' לעצמם ויפסיקו ללכת לרב לשאול הלכה למעשה. ביהדות פולין (ואשכנז) של אותה העת הייתה נטיה לשמור את ההלכה פתוחה ולגשת לרב. בהתנגדותו של הרב חיים בן בצלאל לרמ"א, הוא מביא אנלוגיה מנחש הנחושת שעשה משה וחזקיהו כתי. עפ"י השוואה זו, משה איסרליש הוא כמו משה רבנו, ספר תורת החטאת היא כמו נחש הנחושת (נחושת) – שניהם לכוונה טובה נעשו, אך זה החטיא את העם בעבודה זרה וגם סופו של זה שיחטיא את העם במאכלות אסורים. והוא, הרב חיים בן בצלאל מושווה אל חזקיהו המלך!! הוא מכתת את ספר תורת החטאת בדומה לחזקיהו שכתת את נחש הנחושת. ההשוואה עם משה רבנו (השם משה משותף) נותנת כבוד לרמ"א (לצד הביקורת על ספרו); ובה בעת, בעצם ההשוואה עם הספר תורת החטאת, מותחת ביקורת עדינה ומרומזת על נחש הנחושת שעשה משה.

²¹ נחזור לחזקיהו ולנחושת.

²² וכן הוא באוצר המדרשים (אייזנשטיין) לגבי כסאו הפלאי של שלמה המלך, עמוד 528: "... נחש בפיו היה שורק והיו חולי ירושלים מתרפאין מקולו. ר' אלעזר אומר: הוא נחש שעשה משה במדבר, הוא נחש שכיתת חזקיהו מלך יהודה. שאלו תלמידיו את ר' יוחנן: וכי חזקיהו מלך יהודה היה ראוי לכתת נחש שעשה משה במדבר לישראל נס להתרפאות בו, שכן כתוב: וכתת את נחש הנחושת? אמר להם: לא היה מכתתו אלא מפני שהיו ישראל מובטחים בו באותם הימים ולא היו מבקשים רחמים מלפני הקב"ה. לכן כיתתו, כדי שיקשו רחמים מן המקום, שכתוב בו: מחצתי ואני ארפא". ראו דברינו [כי אני ה' רופאך](#) בפרשת בשלח. מדרש זה ודומיו מצביעים על חוסר האמונה בה' כסיבת כיתת נחש הנחושת. בדברינו [נחש הנחושת](#) ציינו שמשא רצה שהנחש יגרום לאמונה וציפה שבני ישראל ידעו להבחין בין הצורה שאיננה אלא אמצעי ובין המהות שהיא האמונה ב"רופא חולי עמו ישראל". גם חז"ל תרמו לאבחנה דקה זו בדרשה הידועה: "וכי נחש ממית וכי נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים" (למקורות אמירה זו ראו בדברינו [נחש הנחושת](#)). אבל זה כאמור אידיאל שאין לדעת כיצד ומתי נשחק ונעלם. וכשראה חזקיהו שאין הדברים כך, ולא רק חוסר אמונה בה' יש כאן, אלא גם נהייה אחרי עבודה זרה – שהטפל נעשה עיקר והמדיום הפך למטרה - ביטל את נחש הנחושת (ועל זה שקודמיו ראו או לא ראו את הנהייה הזו, כבר דברנו לעיל).

²³ אם נשוב ונקרא את המשנה בה פתחנו, נראה דבר נוסף שקשור בענייני רפואה שחזקיהו גזז והעלים - ספר רפואות. מה הייתה שם הסיבה? שלא היו עוד מובטחים בקב"ה ולא נשאו עיניהם כלפי מעלה לבקש רחמים, או שמא גם שם היה אבק עבודה זרה? בתשובה לשאלה זו נחלקו שני הררי עולם: רש"י ורמב"ם: מה הסיבה לגניזת ספר הרפואות ע"י חזקיהו? רש"י, בגמרא פסחים נו ע"א, אומר: "לפי שלא היה לבם נכנע על חולים אלא מתרפאין מיד". אבל הרמב"ם (שהיה רופא!), בפירושו למשניות במסכת פסחים, יוצא חוצץ נגד דעה זו ואומר: "ספר רפואות, היה ספר שהיה בו סדר רפואות במה שאין מן הדין להתרפות בו, כגון מה שמדמין בעלי "הטלסמאת" שאם עושין "טלסם" בסדר מסוים מועיל לחולי פלוני וכיוצא בזה מדברים האסורים". (והרמב"ם עצמו כתב ספר תרופות בשם [פרקי משה](#)). וכבר הבאנו עניין זה בהרחבה בדברינו [ורפוא ירפא](#) בפרשת משפטים. מה שמעניין אותנו כאן, האם גם לגבי נחש הנחושת תימשך מחלוקת זו; רש"י יאמר שחזקיהו ביטל אותו בשל מיעוט באמונה בה' (ראו דבריו בראש הדף על שמו נחושת) ואילו הרמב"ם יאמר שהיה בו עבודה זרה, או לפחות חשש (אביזר) עבודה זרה.

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: נחש הנחושת איננו הקשר היחיד של משה רבנו עם עבודה זרה. כבר קדמה לו השבועה שנשבע משה ליתרו שהבן הראשון שלו יהיה לעבודה זרה, ראו דברינו [השבועה שנשבע משה ליתרו](#) בפרשת שמות, וכמו כן המדרשים על [פסל מיכה](#) ועל יונתן בן גרשום בן מנשה הלוי ששירת לפניו (שופטים יח ל) שהיה מצאצאי משה רבנו (ראו המדרשים על פסוק זה). אבל אלה כולם דרשות של חז"ל בהסתמך על "ויואל משה" ועם סמך דק (נו"ן קטנה) מהמקרא של משה-מנשה. ואילו כאן, בנחש הנחושת, יש יותר מסמך בתורה ובנביאים למעורבות משה בדבר שגם אם כוונתו לטובה ואף נעשה במצוות הקב"ה, הפך עם השנים לעבודה זרה. עניין זה הוא נושא נכבד שיש לדון עליו בפעם אחרת ומן הסתם כבר דנו בו גדולים וטובים. ואנו רק נחזור אל דברי רלב"ג לעיל שיש להעמיד בסופו של דבר את המעשה ותוצאותיו, כפי שכולנו מבינים בשכל הישר ("פוק חזא מה עמא דבר"), מעל כל אישיות שהיא. גם מעל אישיותו של משה. ואם דבר שעשה משה ע"פ הגבורה סופו שהיה לעבודה זרה, אנו מה נענה בתרייהו?

מים אחרונים 2: בהמשך להערה 5 לעיל, נראה לקשר את כל פרשת נחש הנחושת הוא נחושתן לדברי הרמב"ם בראש הלכות עבודה זרה המתאר את התדרדרות האנושות בדורו של אנוש (!) מאמונה צרופה מונותיאיסטית (אדם הראשון?) לצורך באמצעים ומתווכים והמחשות; וגם הצדיקו זאת בטענה שזה "רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו". בא אברהם ומחזיר את האמונה לקדמותה "ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם". והתחזק הדבר אצל האבות "והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה'". אבל חזר ונשתקעה אמונה זו בשעבוד מצרים: "עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן ... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן". יציאת מצרים ומתן תורה בדגש על "משפט עבודת כוכבים וכל הטועים אחריה", הם חזרה על תהליך החזרה לאמונה באל אחד שעבר אברהם – תהליך ארוך עם עליות ומורדות שנמשך אולי עד ימינו. לתהליך זה נכנס גם סיפור נחש הנחושת הוא נחושתן שמשו עשה וחזקיהו ביטל. מה פשר "הצורך" בתחנה נוספת זו?